

УМАНЩИНА ЯК РЕЛІГІЙНИЙ ОСЕРЕДОК ПРАВОСЛАВ'Я, ІУДАЇЗМУ ТА КАТОЛИЦИЗМУ В ХІХ СТ.

Анотація

В даній статті охарактеризовано співіснування конфесійних осередків Уманщини в ХІХ ст. Проаналізовано діяльність російської імперської влади, яка ліквідувала структурну організацію уніатської церкви, послабила соціально-економічне римо-католиків та суспільно-політичне становище іудеїв Уманщини. При цьому всіляко підтримувало і утверджувало Православну Церкву на Уманщині.

Ключові слова: трансформація, конфесія, церква, костели, синагоги, православні, католики, греко-католики, іудеї, хасидизм.

АННОТАЦИЯ

УМАНЩИНЫ КАК РЕЛИГИОЗНЫЙ ЦЕНТР ПЕРЕПЛЕТЕНИЕ ПРАВОСЛАВИЕ, ИУДАИЗМА И КАТОЛИЦИЗМА В ХІХ СТ.

В данной статье охарактеризованы сосуществования конфессиональных организаций Уманщины в ХІХ веке. Проанализирована деятельность российской имперской власти, которая ликвидировала структурную организацию униатской церкви, ослабила социально-экономическое римо-католиков и общественно-политическое положение иудеев Умани. При этом всячески поддерживало и утверждало Православную Церковь на Уманщине.

Ключевые слова: трансформация, конфессия, церковь, костелы, синагоги, православные, католики, греко-католики, иудеи, хасидизм.

ANNOTATION

UMAN AS RELIGIOUS CENTER INTERLACING OF ORTHODOXY, JUDAISM AND CATHOLICISM IN THE NINETEENTH CENTURY.

This article characterizes the coexistence of religious centers of Uman in the nineteenth century. Analysis of activities of the Russian imperial government, which eliminated the structural organization of the Uniate church, weakened socio-economic and Roman Catholic social and political situation Jews of Uman. This fully supported and utverdzhuvало Orthodox Church at Uman.

Key words: transformation, confession, religion, church, Roman Catholic churches, synagogues, power, members of Orthodox Church, Roman Catholics, Greek Catholics, Jews, Chassidism.

Сучасна українська історична наука поки що не має чіткої концепції історії розвитку релігійних організацій в Україні. Звідси постає потреба звернутися до першоджерел і висвітлити процес виникнення та розвиток конфесій на рівні губерній, повітів та волостей і цим створити основу для широких загальноукраїнських наукових узагальнень. Як відзначають сучасні українські дослідники з питань регіоналістики: «сучасні українські регіони відрізняються один від одного не лише господарською та

соціальною структурою, але й суспільними настроями; у них відмінні зовнішні орієнтації, специфічні етноконфесійні проблеми» [1, с.3]. Пошук гармонізації суспільно-церковних відносин проходить з використанням досвіду попередніх часів, зокрема, кінця XVIII – початку XX ст. Саме в цей час геополітичні вектори часто сходились на українських землях [2, с.39]. Відносно конфесійних осередків, які населяли територію України, здійснювалася низка реформ і законів щодо їх співіснування.

Територіальні межі дослідження охоплюють територію Уманського повіту Київської губернії як складову Правобережної України. Уманський повіт був одним із густозаселених в губернії, виділявся наявністю багатьох релігійних організацій та чисельністю духовенства. На Уманщині зародилася релігійна течія євреїв – хасидизм. Сформоване традиційне переплетення українсько-польсько-єврейсько-російських стосунків у цьому регіоні може сприяти чіткішому розумінню етноконфесійної історії Правобережної України. В етноконфесійному відношенні Уманщина в XIX ст. виділялася в Київській губернії етноконфесійним багатоманіттям. В Уманському повіті проживали православні, іудеї, католики, лютерани, розкольники, магометани, караїми та представники інших віросповідань. Саме етноконфесійна різнобарвність породжувала міжконфесійні трансформаційні процеси в регіоні.

Особливості історичного розвитку Уманщини у складі Речі Посполитої призвели до того, що саме в цьому регіоні в зазначені роки був помітно представлений польський етнічний та католицький і уніатський – релігійний – фактори. Посилення польського впливу на Правобережжі в XVIII ст. передбачало створення такого ідеологічно-духовного режиму, який би сприяв більшій полонізації та унізації правобережного суспільства. У 1717 р. на польському сеймі був висунутий проект знищення православ'я шляхом запровадження обмежень прав православних у галузі освіти та недопущення їх до державних посад [3, с.9].

До середини XVIII ст. майже все Правобережжя перейшло на унію. Процес переходу православних в уніатство відбувався під шаленим тиском, оскільки польські магнати-землевласники українських земель стали відкрито підтримувати унію. Так, реалізуючи рішення Замостського собору, греко-католикам в 50-х роках вдалося захопити дві тисячі православних храмів на Брацлавщині та Київщині [4, с.31].

XVIII ст. закінчувалося подіями, що помітно вплинули на подальший розвиток Уманщини. У 1793 р. відбувся другий поділ Речі Посполитої, у результаті якого Правобережну Україну було інкорпоровано до Російської імперії, а відповідно, в її складі й Уманщину. Брацлавське воєводство, до якого входила Уманщина, у 1793 р. припинило своє існування. Спочатку його територія повністю увійшла до складу однойменної губернії, потім намісництва (1795 р.). 27 січня 1795 р. південні райони були включені до новоутвореного Вознесенського намісництва, а згодом губернії. В переліку повітових міст є і також Умань [5, с.45 – 46]. У ході адміністративної реформи на приєднаних територіях із 30 листопада 1796 р. Уманський повіт увійшов до складу Київської губернії. Приєднуючи Правобережну Україну, російський царизм усвідомлював, що швидке запровадження загальноросійських порядків ускладнить ситуацію. У той же час, уряд Катерини II вважав, що збереження унії на Правобережжі служитиме вогнищем соціальної і політичної нестабільності в регіоні і, що лише її ліквідація послужить «найнадійнішим засобом для утвердження тамошнього люду в одностумстві і спокої» [6, с.16].

У цей час фактично уся територія Уманського повіту Київської губернії, яка складала 159 населених пунктів, належала магнату Станіславу графу Потоцькому. Царський уряд не усвідомлював, що в окремих регіонах Правобережної України, зокрема на Уманщині, унія вже пустила своє глибоке коріння і її нищення не пройде безболісно. Так, уманський магнат граф Францішек Салезій Потоцький заснував у своїх маєтках на Уманщині понад 100 уніатських церков, завдяки яким намагався

викорінити православ'я у своїх маєтках. В краї на кошти графа Потоцького були побудовані дерев'яна церква в ім'я Різдва Пресвятої Богородиці в селі Коржова (1755 р.), Богословська дерев'яна церква в селі Гродзеве (1759 р.), Богородицька дерев'яна церква в селі Підвисоке (1763 р.) [7, с.370].

Височайшим указом від 17 лютого 1797 р. наказувалось будувати православні собори і храми в усіх містах, відібраних від Польщі. Оскільки собори влаштовувались у повітових містах, то Сенат надіслав у Св. Синод новий розпис міст в губерніях.

Таким чином, наприкінці XVIII ст. після приєднання Правобережної України до Росії процес ліквідації унії та обмеження католицизму на Уманщині набув великого розмаху: уніатські церкви закривалися і передавалися православним, православні парафії виникали у великій кількості. Ці трансформаційні процеси завершилися у 40-х рр. XIX ст. у ході соціально-культурних репресій проти шляхти після повстань в 1830 – 1831 рр. Ліквідація унії мала як позитивні, так і негативні наслідки. Церкви уманського регіону, приєднані до Російської імперії, потрапили під захист сильного православного центру. Водночас це різко зменшило вплив католиків та уніатів, що, безперечно, було прогресивним явищем, бо поверталися українці до православ'я. Але перехід греко-католицьких церков під контроль Російської православної церкви спричинив початок русифікації цього регіону.

Отже, розглянувши вектор подій, якими супроводжувалася друга половина XVIII ст., ми бачимо як за півстоліття змінювалася релігійна ситуація на історичних землях Уманщини.

Київська губернія у 1797 році складалася із 12 повітів із містами, що раніше входили до складу Волинської, Брацлавської і Вознесенської губерній, це були повіти: Київський, Черкаський, Чигиринський, Катеринопільський, Уманський, Липовецький, П'ятигорський, Сквирський, Махнівський, Радомишльський, Богуславський і

Васильківський. Уманський повіт за площею, яка серед 12-ти повітів становила 3 774,2 кв. верств, був третім після Радомишльського та Київського. Він займав південну частину Київської губернії, межуючи з Подільською та Херсонською. Адміністративно Уманський повіт поділявся на 18 волостей, а повітовим центром було місто Умань, яке за кількістю мешканців посідало друге місце після Бердичева серед повітових міст губернії [8, с.7 – 9].

Початок ХІХ ст. ознаменувався для Умані змінами, коли монопольне володіння Потоцьких Уманщиною почало рушитись. Так, у 1800 році село Черповоди було продане А. Мошинському; у 1808 році Дубова продана Ф. Перетяткевичу; у тому ж році села Ропотуха, Шарин, Теуча і Ладиженка стали власністю Ст. Шолайського; у 1811 році с. Заячківку купив Юзеф Юр'євич; с. Ободівку придбали у власність Я. Марковський та К. Туляницький, а села Ухоже та Шельпахівка купила у графа Маріанна Чарковська [7, с.356 – 358]. У березні 1805 року Станіслав Щенський Потоцький помер, залишивши спадкоємцям величезні маєтності. Тільки у Подільській та Київській губерніях йому належало 11 маєтків, серед них 16 містечок, 429 сіл, 130249 осіб населення [9, с.58]. Після смерті графа розпочалася боротьба за володіння маєтностями між дружиною Софією та дітьми від шлюбу з Юзефиною. Майже всі землі Потоцького в Уманському повіті перейшли під опіку Софії, окрім Підвисочанського ключа, що став володінням Володимира Потоцького.

З 1809 року Софія Потоцька вела переговори про продаж Умані державі, але пожежа, що сталася через засуху, завадила цій угоді. Пожежа знищила в місті чимало будівель, 209 з яких належали графині Потоцькій [9, с.59]. Софія Потоцька опікувалась маєтками своїх дітей до смерті (1822), попередньо поділивши їх між дітьми у заповіті [10, арк. 42]. Тимчасове затишшя, що охопило Російську імперію після декабристського виступу 1825 року та селянського руху, було перерване польським повстанням 1830 – 1831 років. Національно-визвольний рух проти

російського панування в Королівстві Польському, що розпочало 29 листопада 1830 року варшавське таємне товариство молодих польських офіцерів, поширився і на Правобережну Україну. Адже сейм, складений переважно з магнатів і шляхти, утворив уряд, який поставив на меті відродити Річ Посполиту в кордонах 1772 року, включивши Правобережну Україну. Серед повстанців переважала шляхта – дрібні землевласники, управителі маєтків, орендарі. Деякі лідери повстання закликали звільнити кріпаків і привернути селян на свій бік, але більшість шляхти відкинули цю думку як надто революційну. Уманська шляхта теж не стояла осторонь. Від графа Потоцького до дрібного шляхтича – всі взяли участь у підготовці та розгортанні повстання.

Власник Умані Олександр Потоцький напередодні повстання володів десятками населених пунктів Уманщини, в яких проживало 18174 ревізійні душі [11, арк. 6 – 7]. Дослужившись до звання полковника, він подав у відставку, але як свідомий патріот Польщі, сповнений шляхетських імпульсів, не міг лишитися осторонь від цих подій. Власним коштом він формує польський полк кінноти, а задля цього виїздить до Варшави, звідки вже не повертається. Влітку 1831 року в його маєтку в Умані був проведений обшук, у ході якого вилучено 132 одиниці різної зброї. Тоді ж на власність Потоцького було накладено секвестр, а пізніше конфісковано [11, арк. 121].

Як наслідок, в Умані було закрито католицький костьол і василіанський монастир. Уманський маєток Олександра Потоцького, що складався із 43 населених пунктів, в яких налічувалось 16699 селянських душ, був конфіскований у державну казну, а у 1838 році відрахований у розпорядження Міністерства військових поселень [12, арк. 1].

Упродовж 1836 – 1837 років у конфіскованих селах засновувались військові поселення. У кріпосній Росії це була особлива організація військ, за якої солдати поєднували військову службу з веденням сільського господарства. У 1838 році Умань і навколишні села остаточно відведені у

відання військових поселень [13, арк. 37 – 39]. На Уманщині військовими поселеннями були села Городецьке, Кочержинці, Громи, Псярівка, Паланка, Степківка, Гродзево, Гереженівка, Доброводи, Дмитрівське, Бабани, Бабанка, Торговиця, Свердликове, Кам'яне, Павлівка, Війтівка, Циберманівка, Краснопілка, Берестівець, Молодецьке, Помийник, Подобне, Маньківка, Дзензелівка, Кіщенці, Соколівка, Нестерівка, Шаулиха, Папужинці, Чорна Кам'янка, Онуфріївка. Часи військових поселень – трагічна сторінка в історії Уманщини. На початку 40-х років почалася реалізація програми переселення та ліквідації населених пунктів.

Генерал-губернатор Д.Г. Бібіков «Государю Императору от 6 октября 1848 года» доповідав про ставлення державної влади та православної церкви до конфесійних громад Уманщини. Для придушення польського повстання була звернута увага на латинське духовенство і учбові заклади регіону. Було виявлено вороже ставлення до всього Руського, яке в майбутньому загрожувало повстаннями та кровопролиттям. А оскільки католицьке духовенство впливове, сильне і багате, то своєю могутністю переважало православне духовенство. Учбові заклади через посередництво ксьондзів-законовчителів і поляків-начальників та наставників навіювали юнакам польські повстанські настрої. Внаслідок цього було прийнято деякі заходи, які повинні були повернути католицьке духовенство до чисто духовних обов'язків і відволікти його від впливу на регіон [14, арк. 9 – 24].

До відома імператора було доведено про відібрання у католицького духовенства маєтностей і що воно лишилося можливостей використовувати значні грошові надходження, стало залежати у всьому від уряду, отримуючи від нього жалування. Духовенство католицьке втратило авторитет і повагу до себе. В свою чергу поміщики перестали безпомічних ксьондзів рівняти з собою, в їхніх відносинах з'явилась прохолода. З ліквідацією католицьких церков і особливо при перекваліфікації їх на православні, у ксьондзів з'являлось фанатичне роздратування, через те, що вони відчували втрату свого авторитету в суспільстві. З 1838 року жодної

латинської церкви не було передано православному духовенству, а католицьке духовенство, настільки впливове в попередні роки, втрачає свої суспільні позиції, які до цього часу мало в регіоні.

Зі встановленням пануючої православної церкви в краї, «Ваше Величество, изволили даровать сельскому духовенству, полное обеспечение в жалованье, наделе землею и угодьями» [14, арк.12]. Внаслідок цього православне духовенство не терпіло вже ніяких утисків і принижень, а в деяких випадках священиків навіть було усунено від гласних слідств, які були раніше.

В Уманському повіті католиків переважно репрезентували поляки. А з розбором дворянських прав у 1830-х роках і ліквідацією в цей же час унії викликало деяке роздратування поляків. Відповідно потрібно було приєднати до православ'я кілька сотень шляхти і простого народу, але «с помощью Божею, переход сей совершился тихо и спокойно, а с ним вместе отнята у латинского духовенства, одна из возможностей совращать православных людей в католицизм» [14, арк. 22 зв.].

Про вагому частину населення Уманського повіту в 1840-х роках, яке було представлене іудейськими віруючими, в рапорті зазначалося, що «в крае гнездилась одна вредная и несовместная с общими учреждениями Государства, исключительность евреев, из общего состава жителей и соединение их в особое общества. Они являли собою «status in statu». В їхніх кагалах об'єднувалося управління і поліцейське, і господарське, і духовне, і судове. Були навіть випадки, коли євреї осмілювались виголошувати і виконувати над своїми співвітчизниками смертні вироки. Місцева влада вбачала в єврейських кагалах зло. І виконуючи наказ імператора, було створено особливий комітет по євреях. Видано розпорядження про ліквідацію кагалів, зміні єврейського одягу, поділ євреїв за станами, навернення їх до корисних занять. Для навчання євреїв повинні були створюватися школи, «на особо составяемый капитал от свечного сбора». Прийняття цих заходів, надало б можливість євреям стати

корисними виробниками, які б не були винятком серед основної маси населення регіону [14, арк. 23 – 24].

У другій половині XIX ст. царський уряд розпочав ряд реформ. У 1858 році відбулася ліквідація військових поселень, а місто Умань за два роки перейшло у відання Київського цивільного губернатора. Події 1863 – 1864 рр. дещо загальмували розпочаті у 1861 році реформи, але не зупинили їх. Вони певною мірою утвердили реформаторів у думці про необхідність подальших перетворень. Тому, з одного боку, пом'якшувалися умови звільнення селян і викупу ними землі, а з іншого, – гальмувалося утвердження польського дворянства у структурі російського суспільства і зміцнювалися позиції російського дворянства на цих землях. У пореформені роки Уманський повіт залишався переважно аграрним [9, с.72].

Протягом свого історичного розвитку повітове місто Умань було одним із найбільших у Київській губернії (поступалося лише Черкасам) і динаміка його зростання виглядала так: 1834 р. – 7596 осіб, 1845 р. – 8267, 1855 р. – 14911, 1888 р. – 24297, 1897 р. – 31016, 1917 р. – 44043 [8, с.140; 15, с.183; 16, с.135]. Ця динаміка свідчить про те, що місто досить швидко розвивалося і можна припустити, що кількість населення з кінця XVIII ст. і до 1917 р. збільшилася у 10 разів. У кінці XIX ст. у місті нараховувалося 29985 жителів, серед яких: православні – 7325, католики – 1028, євреї – 21560, лютерани – 39, магометани – 18, розкольники – 10, караїми – 5 [7, с.1551]. Така різноманітність конфесійних осередків свідчить про те, що місто було насичене етнічними групами, які мали свої церкви, костьоли, синагоги, молитовні будинки [17, арк.104 – 136]. В місті діяло 2 соборні церкви, 2 парафіяльні церкви, римо-католицький костьол, базиліянський монастир (в 1832 р. закрито) [18, с.23], 3 єврейські синагоги, 13 єврейських молитовних будинки та школи [7, с.1552]. В Уманському повіті нараховувалось 4 містечка (Соколівка, Буки, Торговиця, Дубова), 153 села,

146 православних та 5 католицьких церков, 615 єврейських дворів [17, арк. 128 – 129].

У повіті більше було православних, далі – євреї, католики, і на кінець XIX ст. стало помітно поширюватися сектантство (розкольники та штундисти). Розчарування у православній церкві та падіння престижу православного духовенства, яке було складовою частиною російської бюрократичної системи, з кінця XIX ст. викликали у частини населення пошук іншої релігійної системи. Ця релігійна система була представлена різними протестантськими течіями, які апелювали не до сліпої віри, а до свідомості кожної людини.

У місті Умані найбільш чисельнішою конфесією була іудейська, потім православна і католицька. Як видно з таблиці, єврейський етнос проживав переважно в місті. Це можна пояснити тим, що євреям для проживання була виділена «черта оседлости», до якої була включена і Київська губернія, згідно із забороною селитися в селах та «деревнях», євреї могли жити лише у містах та містечках. Представники караїмського віросповідання, за вченням яких православна церква й держава визнавали самостійність і близькість до раннього християнства, у Російській імперії вважалися рівноправними громадянами, і це відрізняло їх від євреїв.

Порівнявши чисельність конфесій за 1888 та 1914 рр., ми побачимо, що за двадцятишестирічний термін їх питома вага майже не змінювалася, окрім віруючих, що представляли сектантський напрямок християнства.

Серед церковних будівель у м. Умані переважали єврейські синагоги та молитовні будинки, в Уманському повіті – православні церкви, здебільшого дерев'яні. Ці дані утверджують у думці, що у другій половині XIX – на початку XX ст. більшу частину населення Уманського повіту складали православні – 92%, в місті Умані – іудейські віруючі, які складали 56% від усіх мешканців міста.

Населення Уманщини було досить релігійним. Переважало православ'я, яке мало 147 штатних парафій, що об'єднувалися в 7 благочинницьких

округів. Другою за кількісними показниками була іудейська релігія, а третя – католицька. Осередком релігійного життя римо-католиків Уманщини був костюл Успіння Пресвятої Діви Марії. До Уманського костюлу були приписні населені пункти, в яких проживали римо-католики (сс. Полянецьке, Громи, Кочержинці, Паланка, Городецьке, Кочубіївка, Війтівка, Піківець, Степківка, Собківка). Римо-католицькі каплиці знаходилися в селах Ліщинівці, Шукайводи, Рижавці, а філії – в селах Пеньожкове, Верхнячці, Зеленім Розі [19, арк.24 – 30].

Єврейські общини Уманського повіту мали свої синагоги та молитовні будинки. Три великих синагоги знаходилися в місті Умані, по одній в містечках Буках, Тальному, Ладижинці та 34 молитовних будинки і школи в Уманському повіті [20, арк.19 – 32].

З кінця ХІХ ст. в краї почав активно поширюватися штундизм [21, арк.34]. Старообрядці протягом останньої чверті ХVІІІ – ХІХ ст. проживали компактно в таких населених пунктах Уманського повіту: Орадівка, Яблунівка, Антонівка, Вороне, Красний Кут, Хижня, Кіщенці, Русалівка та Острівець [22, арк.4; 23, арк.2 – 3]. Як правило, общини старообрядців нараховували один-два десятки сімей. Своїми розмірами вражали поля, які були орендовані старообрядцями в с. Острівці. У власності поміщиці княгині Святополк-Четвертинської знаходилась земля площею в 1045 дес., яка використовувалась із 1887 року з обговореною платою по 6 руб. за кожну десятину, загальна сума якої складала 6270 руб. [24, арк.51 – 52]. Досить великі земельні наділи (160 дес. землі) орендували старообрядці в помісті князя Любомирського в м. Антонівці. Договір з щорічною орендною платнею – 10 руб. за кожну використану десятину був укладений терміном на 12 років у 1890 р. Всі орендатори-старообрядці переважно були вихідцями із чернігівських старобрядницьких посадів. Як вважає С.В. Таранець, «именно религиозное сознание выработало

соответствующий способ жизни, благодаря чему они смогли достичь выдающихся экономических вершин»¹.

Будівництво української держави і нового українського церковного життя розпочалося після поваленням царизму в Росії. Впродовж весни – літа 1917 року відбувається розділ між духовенством і мирянами, який поглиблюється і набирає виразний національний характер, що приводить до відокремлення українського духовенства від російського і від церковної ієрархії промосковської орієнтації. На тлі кардинальних суспільних перетворень розгортається національно-церковний рух.

4 листопада 1917 р. було відновлено патріаршу форму правління через обрання на Всеросійському Церковному Соборі митрополита Московського Тихона (Белавіна) Патріархом Всія Русі. Відразу ж після виборів розпочався конфлікт російської православної церкви з новим урядом Росії – Раднаркомом на чолі з В. Леніним. Були випущені декрети, спрямовані проти християнських общин: Декрет від 4 грудня 1917 р. позбавив російську православну церкву всіх земельних володінь; 11 грудня 1917 р. богословські учбові заклади були закриті, їх будинки і бібліотеки конфісковані; 18 грудня 1917 р. цивільна реєстрація замінила церковний шлюб і, нарешті, декретом від 20 січня 1918 року церква була відокремлена від держави та школа від церкви. Становище релігійних конфесій кардинально змінюється.

Опрацьовані та використанні джерела дозволили показати, що упродовж 1793 – 1917 рр., в умовах політики русифікації та державницьких заходів російської влади, відбулися трансформаційні процеси конфесійних осередків Уманщини. Російська імперська влада ліквідувала структурну організацію уніатської церкви, послабила соціально-економічне та суспільно-політичне становище римо-католиків, іудеїв Уманщини. При цьому російське самодержавство всіляко

¹ Цит. за: Таранець С.В. Старообрядчество г. Киева и Киевской губернии / Сергій Васильович Таранець. – К., 2004. – С.134.

підтримувало і утверджувало Православну Церкву, яка стала домінуючою на початку 1917 р. на правах державної.

Джерела і література

- 1.Верменич Я. Історична регіоналістика в Україні: спроба концептуального аналізу / НАН України; Інститут історії України. – К., 2001. – 232с. – (Історичні зошити). – Бібліогр. : с. 198 – 216.
- 2.Реєнт О. П. Україна XIX – початку XX ст.: сучасний дослідницький інтерес / Олександр Петрович Реєнт // Історичний журнал. – 2003. – №1. – С. 39 – 42.
- 3.Гуслистий К. Коліївщина: Історичний нарис / К. Гуслистий. – К.: Українське видавництво політичної літератури, 1947. – 48 с.
- 4.Храбан Г. Ю. Спалах гніву народного: Антифеодальне народно-визвольне повстання на Правобережній Україні у 1768 – 1769 рр. / Григорій Юхимович Храбан. – К. : Видво при Київ. ун-ті, 1989. – 176 с.: іл.
- 5.Петренко О. Брацлавська губернія і Брацлавське намісництво / Олесь Петренко // Київська старовина. – 2000. – №1. – С.54 – 61.
- 6.Крижанівський О. П. Церква в соціально-економічному розвитку Правобережної України. XVIII – перша половина XIX ст. / Олег Прокопович Крижанівський. – К., 1991. – 116 с.
- 7.Похилевич Л. Сказания о населенных местностях Киевской губернии или Статистические, исторические и церковные заметки о всех деревнях, селах, местечках и городах, в пределах губернии находящихся / Лаврентий Иванович Похилевич [собрал]. – К. : Типография Киево-Печерской Лавры, 1864. – 763 с. — (Бібліотека української краєзнавчої класики).
- 8.Кузнець Т. В. Населення Уманщини в XIX - на початку XX століття / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка / Тетяна Володимирівна Кузнець. – К. : ВПЦ "Київський ун-т", 2005. — 195с. : іл., табл.
- 9.Нарис історії Уманщини: (з найдавніших часів до 60-х років XX століття) / [Монке Станіслав Юрійович, Петренко Анатолій Іванович, Кузнець Тетяна Володимирівна, Карасевич Анатолій Олександрович, Кривошея Володимир Володимирович]. — К. : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2001. — 266с. : іл.
- 10.Центральний державний історичний архів України в м. Києві (ЦДІАК України). – Ф.442. – Оп.66. – Спр.173^о «Дело о состоянии г. Умани». – 42 арк.
- 11.ЦДІАК України. – Ф.533. – Оп.2. – Спр.664 «Ведомости о состоянии уездов в Киевской губернии». – 121 арк.
- 12.ЦДІАК України. – Ф.442. – Оп.1. – Спр.2619 «Указ Сената от 30 апреля 1838 г. об отчислении г. Умани в ведомство военных поселений». – 1 арк.
- 13.ЦДІАК України. – Ф.442. – Оп.65. – Спр.382 «Дело о создании уездного центра г. Умани, 1833-1840 гг.». – 132 арк.
- 14.ЦДІАК України. – Ф.442. – Оп.1. – Спр.7354 «Отчёт о состоянии католического духовенства в Киевской, Подольской, Волынской губерниях в 1848 г.». – 25 арк.
- 15.Памятная книжка Киевской губернии на 1857 г. – К., 1857. – 387 с.
- 16.Памятная книжка Киевской губернии на 1890 г. – К., 1890. – 148 с.
- 17.ЦДІАК України. – Ф.533. – Оп.2. – Спр.1209 «Рапорты и ведомости нижних земских судов о состоянии уездов Киевской губернии, 1830 г.». – 270 арк.
- 18.Кривошея І. І., Кривошея В. В., Близнюк І. І. Уманщина в етнополітичній історії України (кінець XVIII – перша третина XIX ст.) / Ігор Кривошея, Володимир Кривошея, Ігор Близнюк. – К.: ІПіЕД НАНУ, 1998. – 81 с.
- 19.ЦДІАК України. – Ф.442. – Оп.528. – Спр.499 «Сведения о римско-католических

- монастирях и каплицах в Киевской и Волынской губерниях, 1890 г.». – 31 арк.
20. Державний архів Київської області (ДАКО). – Ф.1. – Оп.331. – Спр.123 «Ведомости наличия молитвенных домов в Уманском уезде Киевской губернии, 1904 г.». – 54 арк.
21. ЦДІАК України. – Ф.442. – Оп.1. – Спр.10411а «Отчёт Киевского гражданского губернатора о количестве раскольников, проживающих в Киевской губернии, 1850 г.». – 34 арк.
22. ЦДІАК України. – Ф.127. – Оп.1023. – Спр.466 «Список штундистов проживающих в уездах Киевской епархии на 1892 г.». – 4 арк.
23. ЦДІАК України. – Ф.127. – Оп.690. – Спр.1458 «Дело о штундистах с. Русаловки Уманского уезда, 1889 г.». – 3 арк.
24. ЦДІАК України. – Ф.442. – Оп.620. – Спр.185 «Дело о количестве раскольников, проживающих в Киевской губернии». – 54 арк.

АНОТАЦІЯ

Скус О.В. Уманщина як релігійний осередок переплетіння православ'я, іудаїзму та католицизму в ХІХ ст.

Дана стаття присвячена дослідженню трансформаційних процесів у конфесійних осередках на Уманщині в умовах перебування Правобережної України в складі Російської імперії. Встановлено етноконфесійну характеристику населення краю. Розкрито і проаналізовано характер релігійного життя регіону в умовах інкорпорації Правобережної України російським царизмом. На основі аналізу нових джерел простежено становище православного, греко-католицького і католицького духовенства.

АННОТАЦИЯ

Скус О.В. Уманщина как религиозная община переплетения православия, иудаизма и католицизма в ХІХ в.

Данная статья посвящена исследованию трансформационных процессов в конфессиональных общинах на Уманщине, в условиях пребывания Правобережной Украины в составе Российской империи. Установлено этноконфессиональную характеристику населения края. Раскрыто и проанализировано характер религиозной жизни региона в условиях инкорпорации Правобережной Украины Российским царизмом. На основе анализа новых источников исследовано состояние православного, греко-католического и католического духовенства.

ANNOTATION

Skus O.V. Transformation of Uman Region's confessional centres

The article deals with the complex investigation of transformation processes of Uman Region's confessional centres under conditions of incorporation of the Right Bank Ukraine into the Russian Empire. Ethnoconfessional characteristics of the region's inhabitants are determined. The author has revealed and analyzed the character of religious life of the region under conditions of incorporation of the Right Bank Ukraine into Russian Tsarism. Having analyzed new sources of information and the previous investigations, in particular, having compared to soviet historiography, the status of Orthodox Church, Greek Catholic and Catholic clergy is considered.